

Група 01. Історія України. Урок 58. Адміністративно-територіальні зміни й зовнішньополітична діяльність УРСР. Гісем 11 клас с. 13-29.

Адміністративно-територіальні зміни й зовнішньополітична діяльність УРСР

• 1. Якою була територія УРСР напередодні Другої світової війни? 2. Як змінилася територія УРСР у перший період Другої світової війни? 3. Назвіть особливості політики влади Польщі на українських землях у передвоєнний період. 4. Коли утворилася ООН? 5. За курсом економічної та соціальної географії пригадайте, чим різняться поняття «країна», «держава», «залежна територія».

1. Адміністративно-територіальні зміни. Друга світова війна спричинила значні територіальні зміни України.

Питання про західний кордон СРСР, а відповідно, й України актуалізувалося під час завершальних операцій Другої світової війни в Європі. Його активно обговорювали під час Тегеранської (1943 р.), Кримської (Ялтинської, 1945 р.) та Потсдамської (1945 р.) конференцій глав держав антигітлерівської коаліції.

Остаточні післявоєнні кордони УРСР сформувалися в процесі територіальних узгоджень між УРСР і Польщею, СРСР і Польщею, СРСР і Чехословаччиною, СРСР і Румунією та юридичного закріплення у складі республіки земель, які увійшли до складу УРСР протягом 1939—1945 рр. Особливо складним і тривалим було врегулювання територіальних питань із Польщею та Чехословаччиною. На цей процес суттєво вплинуло міжнародне становище, зокрема прагнення СРСР закріпитися у Східній Європі.

Першим кроком на шляху до остаточного визначення кордону з Польщею стала Люблінська угода між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення від 9 вересня 1944 р. Відповідно до цього документа частину українських земель (частина Підляшшя і Холмщини, Надсяння, Лемківщина), де проживало майже 800 тис. українців, передали Польщі, хоча ще влітку 1944 р. було складено карту майбутньої Холмської області УРСР. У такий спосіб сталінське керівництво намагалось підтримати прорадянський польський уряд і зменшити негативне ставлення польської громадськості до СРСР через агресію в 1939 р.

Крім того, угода передбачала обмін населенням: українці переселялися на територію УРСР, а поляки — на територію майбутньої Польщі. Переселення мало відбутися добровільно. Проте пізніше воно набуло примусового характеру. Відповідно до міжнародного міграційного права цей процес називають репатріацією, а його учасників — репатріантами.

Обмін населенням — взаємне добровільне переселення на територію іншої держави представників певних груп населення відповідно до міждержавних домовленостей.

Репатріація — повернення на батьківщину військовополонених і цивільних осіб, які під час війни опинилися за її межами, та поновлення в громадянських правах. Термін має особливий політичний зміст, коли його застосовують щодо повернення політемігрантів до країни походження.

Репатріант — особа, яка через економічні, соціальні або особисті причини добровільно переселяється до країни свого громадянства або походження з метою постійного проживання.

Особливістю цієї угоди було те, що її підписували представники УРСР, а не СРСР, як в інших подібних випадках. У такий спосіб уряд СРСР подавав ці події як спільне бажання двох народів, а сам залишався осторонь і в разі міжнародних конфліктів міг заявити, що не має до цього відношення.

У більшості випадків переселення виявилось недобровільним і затяглося до березня 1947 р., а не до 1 лютого 1945 р., як передбачалося. Опір чинили як поляки, так і українці. За офіційною статистикою, до Польщі до жовтня 1946 р. було переселено 812 688 поляків, а до УРСР до березня 1947 р. — 472 635 українців. Територіальне розмежування між СРСР і Польщею було закріплене Договором про радянсько-польський державний кордон від 16 серпня 1945 р. Відповідно до цього документа кордон встановлювався по «лінії Керзона» з відхиленням на схід (тобто на користь Польщі) на 5—8 км, а на окремих ділянках — на 17 км (район Немирів—Ялівка) і навіть 30 км (район р. Солокії і м. Крилів).

Процес українсько-польських територіальних домовленостей завершився в 1951 р., коли на прохання Польщі відбувся обмін прикордонними ділянками, у результаті якого до Львівської області відійшли землі в районі м. Кристинополя (згодом перейменували на Червоноград), а до Польщі відійшли території навколо м. Нижні Устрики Дрогобицької області.

На завершальному етапі Другої світової війни, коли радянські війська наблизилися до кордонів Чехословаччини, постало питання про подальшу долю Закарпатської України. У радянсько-чехословацьких переговорах з емігрантським урядом Е. Бенеша та Договорі про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво між Чехословаччиною та СРСР (12 грудня 1943 р.) питання про Закарпатську Україну вирішилося на користь Чехословаччини.

У травні 1944 р. в Лондоні між СРСР і Чехословаччиною було підписано угоду про відносини між чехословацькою владою і союзними (радянськими) військами на визволеній території. Угода передбачала, що головнокомандувач радянських військ матиме владу лише в межах зон ведення воєнних дій. На решті території влада здійснюватиметься чехословацькою адміністрацією. Проте після вступу радянських військ на територію Закарпатської України ситуація змінилася. Радянське керівництво почало розглядати цей регіон як важливий стратегічний плацдарм для посилення свого впливу в Центральній та Південно-Східній Європі. Для досягнення своїх стратегічних цілей радянське керівництво використало місцевий антинацистський і національно-визвольний рух населення.

Для узаконення радянської окупації Закарпаття 26 листопада 1944 р. в м. Мукачеве за підтримки нової влади було скликано так званий 3-й Народних комітетів

Закарпатської України. На з'їзді ухвалили Маніфест про приєднання краю до Радянської України, обрали Народну Раду як верховний законодавчий орган влади Закарпатської України й сформували прорадянський уряд. Досить швидко були створені органи радянської влади Закарпатської України: суд, прокуратура, збройні сили, органи управління на місцях тощо.

Зі статті заступника директора Державного архіву Закарпатської області М. Марканича «Довга дорога до злуки»

Завершення процесу возз'єднання всіх українських земель у єдиній державі знаменувало закінчення цілої епохи боротьби за єдність українського народу та стало доленосним актом надзвичайної ваги в історії України.

Незважаючи на те, що возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною відбулося в специфічних умовах Другої світової війни, панівного становища Радянського Союзу під час вступу його військ на територію Східної Європи і поєднувалося з рознузданою радянською пропагандою та переслідуванням провідників Карпатської України, які заклали підвалини цього єднання, мусимо вкотре визнати, що наші попередники вдало використали історичний момент... У разі упущення в 1944—1945 рр. наданої історією можливості воно могло відбутися хіба що через тисячу років.

Обговоріть у групах. Чи поділяєте ви твердження автора, що «наші попередники вдало використали історичний момент»? Поясніть свою думку.

Події в Закарпатті непокоїли уряд Чехословаччини. Міністр закордонних справ ЧСР Я. Масарик відверто заявив, що Закарпаття не буде віддано СРСР, бо «Росію не можна пускати в Європу».

Проте розвиток подій змушував керівництво Чехословаччини враховувати нові обставини. Зрештою воно пішло на поступки.

У червні 1945 р. договір між Чехословаччиною і СРСР юридично закріпив рішення з'їзду в Мукачеві. 22 січня 1946 р. було видано указ Президії Верховної Ради СРСР про утворення у складі УРСР Закарпатської області. Цей акт одночасно ліквідував Закарпатську Україну як державне утворення.

За радянсько-румунським договором, підписаним 10 лютого 1947 р., до УРСР відходили Північна Буковина, Хотинщина, Ізмаїльщина, тобто юридично закріплювалися кордони, встановлені в червні 1940 р. Згодом ці кордони були підтверджені угодою 1961 р.

Урегулювання територіальних питань радянською владою мало для України важливе історичне значення:

- остаточно встановлювалися та юридично закріплювалися кордони республіки;
- збільшилася територія УРСР;
- відбулися демографічні зміни у складі населення республіки;
- до республіки приєднали деякі з давніх українських етнічних земель. Проте значна частина українських етнічних земель залишалася за її межами.

Вихід України на міжнародну арену зумовив необхідність зміни державної символіки республіки. Президія Верховної Ради УРСР прийняла Указ про Державний герб УРСР, Державний прапор УРСР і Державний гімн. Червоний прапор із написом «УРСР» було

замінено двоколірним: верхня частина, що становила дві третини ширини полотна, була червоною, а нижня мала світло-блакитний (лазурний) колір. У верхньому лівому куті прапора містилося зображення серпа і молота, а над ним — п'ятикутної зірки. Деяких змін зазнав і герб УРСР.

2. Операція «Віспа». Хоча обмін населенням між УРСР і Польщею було завершено в 1947 р., чимало українців продовжували жити на українських етнічних землях Посяння, Лемківщини, Холмщини й Підляшшя, які узагальнено називали Закерзонням. Щоб «остаточно вирішити українське питання» (саме таке завдання зафіксували міністри громадської безпеки та національної оборони Польщі у спільному проекті навесні 1947 р.): полонізувати ці землі й остаточно приборкати УПА, яка фактично контролювала їх, польська влада за погодженням із радянським та чехословацьким керівництвом провела депортаційну операцію «Віспа». Вона передбачала переселення частини українського населення Посяння, Лемківщини, Холмщини та Підляшшя на захід і північ Польщі, на так звані «повернуті землі» (землі, які відійшли до Польщі від Німеччини).

Близько 30 тис. польських солдатів та офіцерів, спираючись на підтримку радянських і чехословацьких військ, які блокували кордони, оточили формування УПА і в запеклих боях знищили або захопили багатьох українських воїнів (655 осіб загинуло, 1466 було заарештовано). Під загрозою покарань у стислі строки на нові землі було переселено 140 575 осіб українського і мішаного українсько-польського населення. Для тих, хто намагався уникнути переселення або повертався додому, було створено концентраційний табір на околицях польського міста Явожно, де утримувалося близько 3800 осіб.

Операція «Вісла» — військово-адміністративна операція, що по суті була етнічною чисткою, здійснена в 1947 р. за домовленістю партійно-державного керівництва Польщі, СРСР та Чехословаччини. Полягала в примусовій депортації українців із їхніх етнічних територій на території в західній частині польської держави, що до 1945 р. належали Німеччині, із метою обмежити підтримку українського підпілля місцевим населенням.

Етнічна чистка — політика, спрямована на насильницьке вигнання з певної території осіб іншої етнічної групи. Може відбуватися в різних формах: масове переселення етнічних груп, примус до еміграції, депортація, геноцид.

У результаті операції «Вісла» для загонів УПА, які втратили соціальну опору, зник сенс боротьби на цих територіях. Командувач УПА Роман Шухевич (генерал Тарас Чупринка, Тур) видав наказ про припинення боротьби в Закерзонні.

Загони УПА, які опинилися без підтримки місцевого населення, перемістилися на територію УРСР і продовжили боротьбу. У свою чергу, близько 300 членів УПА здійснили рейди через Угорщину, Польщу, Чехословаччину до Західної Німеччини. Ці рейди мали велике пропагандистське значення. Вони прорвали інформаційну блокаду і донесли до широких кіл світової громадськості відомості про боротьбу українства проти комуністичного режиму. Унаслідок депортаційних акцій (що по суті були етнічною чисткою) заселені українцями землі на території Польщі були полонізовані.

Операція «Вісла» стала злочином комуністичних режимів Польщі та СРСР проти українського населення краю. У 1990 р. Сенат Республіки Польща засудив операцію «Вісла». 22 квітня 2017 р. в Україні вперше на державному рівні відзначався День пам'яті жертв операції «Вісла».

Зі звіту міністра оборони, заступника начальника Генерального штабу Війська Польського генерала С. Моссора (лютий 1947 р.)

...При розгляді ситуації на території Краківського округу виникла проблема із залишками українців. Багато осіб і навіть цілі сім'ї українців сховалися в лісах або прикордонних теренах Чехословацької Республіки, а потім повернулися у свої садиби, становлячи бази для банд УПА і небезпеку іредентизму (об'єднання народу, нації в межах однієї держави) на майбутнє. Оскільки Радянський Союз не приймає зараз цих людей, здається, необхідно навесні здійснити енергійну акцію переселення цих осіб окремими сім'ями, розкидаючи їх по всіх відновлених територіях, де вони швидко асимілюються...

Обговоріть у парах. Як польська влада обґрунтовувала необхідність виселення українців із їхніх земель? Дайте оцінку наведеній аргументації.

3. Зовнішньополітична діяльність УРСР. Наприкінці Другої світової війни, як ви вже знаєте, Україна знову вийшла на зовнішньополітичну арену. Проте, перебуваючи у складі Радянського Союзу, вона не мала можливості здійснювати самостійну зовнішню політику.

27 січня 1944 р. на пленумі Центрального комітету Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) (ЦК ВКП(б)) було прийнято рішення про розширення прав союзних республік у сфері міжнародних відносин. Верховна Рада СРСР на X сесії (28 січня — 1 лютого 1944 р.) ухвалила закон про перетворення Народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного на союзно-республіканський. А в березні 1944 р. Верховна Рада УРСР прийняла закон про утворення Народного комісаріату закордонних справ УРСР. Його першим керівником став письменник О. Корнійчук, а згодом Д. Мануїльський. Також було створено Народний комісаріат оборони УРСР, який очолив В. Герасименко.

Зважившись на такий крок, сталінське керівництво мало далекосяжну мету: по-перше, подати приєднання західних областей України та Білорусії як акт возз'єднання територій, населених представниками одного етносу; по-друге, збільшити кількість своїх представників в ООН, переговори про створення якої активно велися наприкінці війни.

У серпні 1944 р. на конференції в Думбартон-Оксі (США) під час обговорення проекту майбутньої ООН радянський представник А. Громико вніс пропозицію вважати 15 радянських республік членами-засновниками організації. Хоча ця пропозиція була відхилена, сталінське керівництво не полишало цієї ідеї. На Кримській (Ялтинській) конференції в лютому 1945 р. США й Велика Британія зобов'язалися підтримати пропозицію радянського уряду щодо прийняття УРСР і БРСР у члени ООН.

6 травня 1945 р. українська делегація прибула до Сан-Франциско (США) на установчу конференцію ООН та активно долучилася до роботи. Д. Мануїльський очолив комітет із підготовки тексту преамбули (вступу) і першого розділу Статуту ООН «Цілі та принципи діяльності Організації». Інші члени української делегації — І. Сенін, О. Палладін, В. Бондарчук, М. Петровський, П. Погребняк — також узяли участь у роботі комітетів.

На першій сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1946 р. УРСР було обрано до складу Економічної і Соціальної Ради, а в 1948—1949 рр. — непостійним членом Ради Безпеки ООН. Її представників запросили до багатьох структур організації, у тому числі до Міжнародного суду. УРСР підтримала прохання про вступ до ООН Цейлону та

Лаосу, її представник відіграв важливу роль у прийнятті рішення про поділ Палестини на єврейську та арабську частини й створення Держави Ізраїль.

Із перших років своєї діяльності українська дипломатія діяла досить активно. На чолі з наркомом Д. Мануїльським представники УРСР брали участь у Паризькій мирній конференції (29 липня — 15 жовтня 1946 р.), у лютому 1947 р. підписали мирні договори з Італією, Румунією, Угорщиною, Болгарією та Фінляндією.

Українська делегація також узяла активну участь у роботі Дунайської конференції 1948 р., яка вирішувала питання режиму торгового судноплавства на Дунаї. Уже під час «холодної війни» УРСР увійшла до складу Всесвітньої ради миру, запропонувала низку мирних ініціатив.

Незважаючи на активну зовнішньополітичну діяльність, УРСР не виходила за межі політики, яку диктувало радянське керівництво. Так, угоди з Польщею та Чехословаччиною про врегулювання питання кордонів підписували представники союзного Наркомату закордонних справ. А пропозиції Великої Британії (1947 р.) та Судану (1956 р.) щодо встановлення прямих дипломатичних відносин з УРСР так і залишилися без відповіді.

Таким чином, вихід УРСР на зовнішньополітичну арену був зумовлений стратегічними інтересами СРСР.

Висновки. Завершення Другої світової війни призвело до подальших злочинів радянської влади проти України.

- Майже всі українські землі опинилися в межах однієї держави. Проте це було зумовлено стратегічними інтересами СРСР.
- Операція «Вісла» стала яскравим прикладом ігнорування комуністичним режимом Польщі прав людини.

Запитання і завдання

- 1. Дайте визначення поняття «репатріант». 2. Коли було підписано радянсько-румунський договір про кордон? 3. Що таке операція «Вісла»? 4. Скільки осіб було виселено на нові землі під час операції «Вісла»? 5. Назвіть дату створення Народного комісаріату закордонних справ УРСР. 6. Хто очолював українську делегацію на установчій конференції ООН у Сан-Франциско?
- 7. Охарактеризуйте процес визначення державних кордонів УРСР у післявоєнних міжнародних договорах. 8. Проаналізуйте операцію «Вісла» з точки зору порушення прав людини. 9. Якою була участь УРСР у діяльності міжнародних організацій у перші післявоєнні роки?
- 10. Покажіть на карті атласу, як відбувалося визначення кордонів УРСР у цей період.
- 11. Складіть таблицю «Операція "Вісла"».

Дата проведення	Методи, які застосовували щодо українського населення	Кількість постраждалих	Результати і наслідки

- 12. Обговоріть у малих групах. Яким було місце України в системі тогочасних міжнародних відносин? Обґрунтуйте свою відповідь.
- 13. У 2007 р. президенти Польщі Л. Качинський та України В. Ющенко в спільній заяві засудили операцію «Віспа» й визнали, що вона суперечила основним правам людини. Назвіть основні права людини, які порушила операція «Віспа». 14. Упродовж вивчення розділу самостійно підготуйте до уроку узагальнення знань навчальний проект на теми (за вибором): 1) Україна для ООН. ООН для України. 2) Етапи боротьби за незалежність: від УНР до УПА (початок кейсу «Як трансформувався український визвольний рух у ХХ ст.?»).